

INTENCIONALITA ĽUDSKÉHO KONANIA A PROBLÉM ZODPOVEDNOSTI

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ E.: Intentionality of Human Action and Responsibility.
FILOZOFIA 51, 1996, No 2, p. 121

Sharing the so called „intentionalistic“ approach adopted from the analytical philosophy of action, which the author considers to be the most appropriate prerequisite for solving the problem of individual responsibility, he discusses the concept of intentional action. The importance of such an approach for environmental ethics is more than obvious, that is, we should think over the transformation of our so called „power-control“ in global intention.

1. Prístup k interpretácii ľudského konania. K analýze a skúmaniu ľudského konania – alebo vôbec k jeho interpretácii – možno pristupovať z viacerých hľadísk. Jeden z možných prístupov by sa dal charakterizovať napr. takto: „Je ťažšie vykonať vec, než o nej hovoriť? Vôbec nie. To je hrubý všeobecný omyl. Je oveľa ťažšie hovoriť o veci, než ju vykonať... Každý môže robiť dejiny. Ale len veľký človek ich môže napísať. Niet spôsobu konania..., ktorý by nám nebol spoločný s nižšími živočíchmi... Konanie je naozaj vždy ľahké... Je to slepá vec, závislá od vonkajších vplyvov a ovládaná impulzmi, ktorých povahy si nie je vedomá. Je to vec nedokonalá vo svojej podstate, pretože je vymedzená náhodou a neznáa svojho smeru, idúc vždy v nezhode so svojím cieľom“ ([1], 36-37).

Prístup, ktorý tu chcem prezentovať, je však diametrálne odlišný od uvedeného prístupu a môžeme ho označiť aj ako „intencionalistický“ alebo „mentalistický“ (psychologický, psychologizujúci) či „internalistický“ alebo hoci aj ako „zodpovednostný“. Tento prístup je inšpirovaný anglo-americkou (analytickou) filozofiou konania, kde sa tejto zaujímavej problematike už desaťročia venuje veľká a systematická pozornosť, kým v našich filozofických hĺbkach a výškach je problematika konania takmer panensky nedotknutá.

Pri tomto prístupe sa vychádza z toho, že naše konanie je niečím, čoho sme my sami autormi (nielen aktérmi, t. j. vykonávateľmi, ale aj agensami, t. j. sami ho zapríčiňujeme) a za čo teda zodpovedáme; že v súvislosti s konaním nemôžeme nezamerať svoju pozornosť na vnútorné mentálne stavy a udalosti, ktoré konanie predchádzajú a sprevádzajú, ba neraz pôsobia ako jeho *mentálne príčiny*. Ak totiž predpokladáme človeka ako inteligentnú (vedomú, mysliacu, rozumnú) bytosť a zároveň bytosť aspoň do určitej miery slobodnú (sebauvedomenú, autonómnú) – a ak vôbec chceme hovoriť o zodpovednosti ako indivi-

duálnej zodpovednosti, tak to musíme predpokladať -, potom aj ľudské konanie treba vysvetľovať v podstate *myslením* (mysľou, zmýšľaním, zamýšľaním, úmyslami). *Intencie*, úmysly sú súčasťou a produktom nášho (praktického) myslenia (usudzovania), teda myslenia, ktoré vedie ku konaniu, myslenia o tom, čo chceme (zamýšľame) a budeme konať. Pri analýze konania je absurdné abstrahovať od mentality konajúceho, pretože táto má na jeho činy zásadný, a to aj kauzálny vplyv. Nemusím vari zoširoka zdôvodňovať, že takýto prístup k ľudskému konaniu nie je v našich zemepisných šírkach obvyklý, skôr naopak, prevláda tzv. sociálny prístup alebo „udalostný“ spôsob uvažovania a interpretácie ľudského konania v tom zmysle, že ľudia si zvykli oveľa viac vysvetľovať (a ospravedlňovať) svoje konanie „okolnosťami“ než svojím myslením; radšej hovoria „stalo sa mi“, „prihodia sa mi“, než „urobil som to“, „vykonával som to“, pretože som to tak chcel, zamýšľal a pod.

Otázku, ku ktorej by som chcel dospieť, možno formulovať takto: Aký je vzťah medzi intencionalitou a zodpovednosťou v ľudskom konaní? Inak povedané: sme zodpovední za všetko svoje konanie, alebo iba za to, čo sme vykonali intencionalne, teda zámerne (úmyselne)? Implikácie riešenia tohto problému aj do oblasti ekofilozofie sú zrejmé, hoci ich na tomto mieste nemôžem zoširoka explikovať. Predpokladom riešenia problému je vyjasnenie si oboch konceptov: intencionality konania i zodpovednosti.

2. Koncept intencie, jeho problematickosť a zložitosť. Koncept *intencionality* je v kontexte našej filozofie známy predovšetkým z fenomenológie, kde vyjadruje – stručne povedané – fundamentálnu vlastnosť *zameranosti* (nasmerovanosti, orientovanosti) ľudského vedomia a jeho aktov na nejaký objekt (či už imanentný, alebo transcendentný). Podľa toho vždy, keď myslíme, myslíme *na niečo*; keď cítime, cítime *niečo*; keď smútime, smútime *za niečím* atď. Slovom, akty nášho vedomia sú *intencionalne*. No koncept intencionality používaný v súvislosti s analýzou ľudského konania má trochu iný význam. Už T. Akvinský hovoril o intenciách ako o racionálnom zameraní konania na cieľ, ale v novovekej filozofii termín inauguroval J. Bentham, keď sa pokúsil definovať intencionalné konanie asi takto: „...intencia alebo vôľa sa môže týkať niektorého z dvoch objektov: 1. samotného činu, alebo 2. jeho dôsledkov... Ak sa týka oboch zároveň, tak celé konanie sa nazýva intencionalným“ ([2], 82).

Bentham však v podstate nerozlišoval vôľu a intenciu, hoci intencia podľa neho závisí nielen od vôle, ale aj od znalostí objektívnych a subjektívnych podmienok konania ([2], 71). Rovnako stotožňoval pojem intencionalného konania s dobrovoľným a neintencionalného s nedobrovoľným ([2], 82), no pojem dobrovoľnosti sa mu zdal natoľko množoznačný, že radšej uprednostnil pojem intencionality. Jeho žiak J. S. Mill sa však znova vrátil k starej aristotelovskej teórii (ani Aristoteles nepoužíval termín „intencia“, iba vôľa a dobrovoľnosť), keď oživil tzv. volitívnu teóriu konania takouto definíciou (hoci, ako vidno, aj on stotožňoval intenciu s aktom vôle – volíciou): „Čo je teda konanie [action]? Nie je to jedna vec, ale následnosť dvoch vecí: stavu vedomia nazývaného volícia, po ktorom nasleduje dôsledok. Volícia alebo intencia vyvolať dôsledok je jedna vec; intenciou vyvolaný dôsledok je druhá vec; tieto dve spolu konštituuju konanie“ ([3], 35).

Podľa toho je naše konanie intencionálne preto, že niečo chceme, po niečom túžime, pretože máme (slobodnú) vôľu a rozhodujeme sa dobrovoľne niečo vykonať. Túžba, chcenie, dobrovoľnosť sú zrejme formami intencionality ľudského konania. Lenže to nestačí. Aj zvieratá môžu byť „dobrovoľne činné“, ako tvrdil už Aristoteles, a preto odlišnosť medzi človekom a zvieratom nespočíva vo voluntarite, ale v intencionalite (pozri napr. [4], 52-53).

Okrem dobrovoľnosti hovoríme explicitne a oprávnené aj o zámernosti (úmyselnosti) konania. Výroky ako „Tak toto si mi urobil(a) úmyselne (zámerne, 'naschvál')“ vyslovujeme bežne a predpokladáme pritom akýsi úmysel konajúceho – či už tento úmysel poznáme, alebo nie. Čo je to však „úmysel“? Máme a musíme ho mať sformulovaný vždy jasne a vopred, skôr, než konáme? Alebo ho rekonštruujeme až „post actum“? Treba za každým činom hľadať nejaký vedomý zámer? Prečo formulujeme svoje zámery, akú funkciu majú v našom konaní? Čo znamená, ak povieme, že niekto niečo vykonal „úmyselne“?

V súčasnosti väčšina analytických filozofov považuje intenciu a intencionalitu za centrálny bod každej filozofie konania. Táto problematika u nich zahŕňa prinajmenšom tieto tri aspekty: 1. *koncept intencie* (úmyslu, zámeru); 2. *koncept intendovania* (zamýšľania) konania; 3. *koncept intencionálneho* (úmyselného, zámerného) konania. Tieto tri aspekty odrážajú tiež rozdiely medzi „mať úmysel“, „tvoriť úmysel“ a „vykonávať úmysel“. Pre slovenskú terminológiu by sme mohli v týchto troch prípadoch navrhnúť: 1. pod intenciou budeme rozumieť „úmysel“ alebo „zámer“; 2. pod intendovaním budeme rozumieť zamýšľanie konania, t. j. konštruovanie úmyslu alebo zámeru; 3. pod intencionálnym konaním budeme rozumieť úmyselné alebo zámerne konanie.

Predovšetkým je zrejmé, že konanie je intencionálne práve vďaka tomu, že je v určitom spojení s ľudskou myslou. Intencie máme preto, lebo sme vedomé a racionálne bytosti. Intencia sa však líši od túžby tým, že je to *racionálny konštrukt nášho vedomia*. Len vedomá a racionálna bytosť je schopná intencionálne konať. Človeka možno charakterizovať ako intencionálnu bytosť, ktorá si vytvára *plán* svojho života a konania, pričom jedna veľká súčasť ľudského konania je *vedome zámernou (úmyselnou) činnosťou; intencia* (zámer, úmysel) je pritom vnútornou mentálnou príčinou konania. Nie je to len zameranosť na niečo, ale aj vedomie tejto zameranosti, ba jej vedomá racionálna konštrukcia.

Práve tento moment vedomia a racionality je zrejme pre pojem intencie podstatný. G. Anscombová [5] napr. hovorila v tejto súvislosti o tzv. neobservačnom vedení (keď vieme, čo robíme, aj keď to nepozorujeme) ako o podstatnej stránke intencie. Aj podľa ďalších autorov [6] je intencia podstatnou súčasťou praktického uvažovania (deliberácie), hoci podľa iných ([7], 65) je intencia len druhom žiadostivosti, akousi „racionalizovanou túžbou“. Ďalší autori [8] pod termínom intencia rozumejú určitý mentálny stav alebo epizódu, ktorá je *dispozíciou* konať (pripravenosťou alebo aj snahou konať) v súlade s určitým cieľom alebo objektom ako obsahom intencie. Aj podľa J. Searla názory a túžby sú intencionálne mentálne stavy, ale neobsahujú v sebe dispozíciu konať či jeho príčinu, pretože, keď niekto v niečo verí alebo po niečom túži, to ešte neznamená, že má intenciu to vykonať [9].

V tejto súvislosti je dôležité konceptuálne rozlíšenie intencie a „chcenia“. Chcenie je skutočne všeobecnou formou zámernosti ľudského konania. Chcenie sa neraz zdá byť aj

konečnou a ďalej nedešifrovateľnou príčinou konania: „Urobil som to, lebo som to chcel, a hotovo!“. Ak sa však budeme ďalej pýtať na príčinu („Prečo si to chcel?“), môžeme dostať takúto odpoveď: „Lebo to bola moja potreba, túžba, žiadostivosť“ (naozaj sa rozlišujú dve formy chcenia: nevedomá žiadostivosť a vedomá túžba, potreba). „Chcieť“ však nie je to isté ako „zamýšľať“. Rozdiel medzi nimi je asi taký ako rozdiel medzi výrokmi: „Chcem urobiť X“ a „Urobím X“. Výraz: „Urobím X“ (alebo „Urobím to teraz a tu“, ako znie formulácia intencie podľa W. Sellarsa) predpokladá nielen 1. chcenie, ale aj 2. formuláciu zámeru a tiež 3. odhodlanie vykonať X. Chcenie je ambivalentné, pretože možno chcieť, ale nekonať, resp. nemať úmysel konať. Chcenie je predovšetkým motivačný pojem („pružina konania“) a úmyselné konanie vždy predpokladá chcenie, no neredukuje sa naň.

Štruktúra intencie (úmyslu, zámeru) by teda mohla predbežne vyzeráť takto:

1. chcenie (v nejakej forme – žiadostivosť, túžba);
2. racionálna konštrukcia, plán na uskutočnenie tohto chcenia, teda formulácia intencie;
3. dispozícia (intencia je to, čo som si zaumienil, vzal do hlavy, predsavzal vykonať alebo na čo som aj odhodlaný, čo som pripravený vykonať, teda v istom zmysle ide o kauzálnu funkciu intencie).

V každom prípade intencia obsahuje kognitívny komponent, ktorým je názor (presvedčenie), a konatívny komponent, ktorým sú hybné sily, motívy konania. Môžeme povedať, že „úmysly nami hýbu“, ale aj že „úmysly nás vedú“ ([10], 126). Intencia nepochybne zahŕňa aj názor agensa na situáciu konania a tiež predstavu alebo pojem objektu, ktorý sa zamýšľa. Tento kognitívny komponent významne intervenuje do intencie, i keď s ňou nie je totožný. Napr. ak *A* chce zabiť kráľa a kráľ je najlepší človek na svete, nevyplýva z toho, že jeho intenciou je zabiť najlepšieho človeka na svete, pretože *A* ho nemusí za takého považovať alebo o tomto jednoducho nevie, a preto to nie je obsahom jeho intencie.

Okrem týchto dvoch stránok väčšina autorov rozlišuje aj dva druhy intencií, napr. C. Moya hovorí o „budúcich a momentálnych intenciách“ ([13], 58). Budúca intencia znamená mať v súčasnosti úmysel urobiť niečo v budúcnosti ([13], 60). Momentálnou intenciou je to, ak niečo robím účelovo pod vplyvom momentálnej potreby a situácie, a preto takéto intencie majú aj malé deti a zvieratá. „Pravou“ intencia je však podľa Moyu len „budúca intencia“, obsahujúca nielen zameranosť konania, ale aj „odhodlanie“ [commitment] agensa na určité konanie a tiež vedomie tohto odhodlania a zodpovednosť zaň ([13], 67).

S konceptom „budúcich intencií“ je však dosť komplikácií. Moya vlastne nadväzuje na Bratmana [14], ktorý pripisuje tomuto druhu intencií (mať v čase t_0 úmysel vykonať *X* v čase t_1) kľúčovú úlohu v ľudskom konaní, pretože človeka chápe predovšetkým ako „plánujúcu bytosť“. Bratman dokazuje, že budúca intencia má regulatívnu funkciu v konaní a vedie nás k jeho realizácii. Avšak proti tomu možno namietnuť, že žiadna intencia úplne nezaručuje konanie, ktoré „plánuje“: agensovi chýba povedzme „cieľavedomá vôľa“ alebo niektoré vonkajšie podmienky (napr. podpora komunity, priateľov), prípadne sa tieto podmienky radikálne zmenia. V tejto súvislosti sa diskutuje v literatúre o „hlavolame

s jedom“ [The Toxin Puzzle] G. Kavku, ktorý v stručnosti hovorí asi toto: v pondelok vám sľúbia milión dolárov, ale iba ak v utorok nadobudnete úmysel, že v stredu vypijete určité množstvo jedu. Viete, že ide o jed, ktorý vám síce spôsobí dosť veľké ťažkosti na jeden deň, no nič viac. Podmienkou, aby ste v utorok získali milión dolárov je len to, aby ste v tento deň nadobudli intenciu, že v stredu jed vypijete. Ak túto podmienku splníte, svoje peniaze dostanete nezávisle od toho, či intenciu aj realizujete, alebo nie. V tomto prípade teda budúca intencia nemusí viesť ku konaniu, ktoré je s ňou v súlade.

Z hľadiska typológie existujú v súčasnej analytickej filozofii konania dva základné mentálno-kauzálne koncepty intencie: 1. redukcionistický (D. Davidson, A. Goldman), ktorý stotožňuje intenciu s dôvodmi, resp. postojmi, a 2. vlastný intencionalistický (M. Brand, M. Bratman, A. Mele a i.), ktorý uznáva intenciu za mentálnu príčinu *sui generis*. Podľa A. Meleho je intencia samostatným „spojovacím článkom“ medzi dôvodmi a činmi ([10], 3).

Zdá sa, že dnes už definitívne prevládol druhý prístup. K názoru, že intencie nie sú totožné s dôvodmi (postojmi), ani na ne redukovateľné, sa napokon prepracoval aj D. Davidson, ktorý vo svojich neskorších prácach definuje intenciu ako niečo, čo stojí medzi dôvodmi a konaním, ako „bezpodmienečný úsudok“ či „nepodmienený hodnotový postoj“ ([11], 83-101). M. Bratman však dokazuje [12] – a C. Moya s ním súhlasí ([13], 157) –, že tento Davidsonov koncept vypovedá skôr o dôvodoch intencií než o intenciách samotných. Jednoducho to, čo si môžeme myslieť alebo v čo môžeme veriť, ako aj to, čo si môžeme želať, nie je identické s tým, čo môžeme mať v úmysle (zamýšľať) vykonať. Zamýšľať môžem len to, čoho príčinou môže byť moja intencia. Na druhej strane, vzťah medzi dôvodmi a intenciami nie je iba jednosmerný – aj intencie spätne modifikujú dôvody ([13], 141).

Súvislosť medzi intenciou a konaním teda nie je jednoduchá, lineárna. Existuje názor, že niet konania bez intencie, teda že vlastne všetko konanie je intencionálne, takže potom aj termín „intencionálne konanie“ je zbytočný; podľa iných niet intencie bez konania, teda každá intencia sa musí uskutočniť; podľa ďalších môžu existovať samostatne – intencia bez konania i konanie, dokonca také, ktoré možno označiť za intencionálne, bez predošlého intendovania. Tzv. budúca intencia ako súčasť určitého plánu konania sa v podstate spája so zámerým myšlienkovým procesom tvorby intencií – intendovaním. Intencie zamerané na budúcnosť si tvoríme preto, že potrebujeme konať premyslene, koordinovane, plánovite.

3. Implikácie pre koncept zodpovednosti. Problém intencionality konania je zvlášť filozoficky relevantný preto, že je predpokladom riešenia problému zodpovednosti.

Intencie plnia strategickú úlohu v konaní. Svojím konaním tu a teraz človek štruktúruje tento svet, no podstatná pritom je jeho intencia, s ktorou tak robí, pretože práve intencia je častokrát východiskom jeho konania. Ak nás napr. vo vzťahu k prírode vedie v podstate intencia, ktorú môžeme označiť ako „mocensko-ovládateľskú“, tak aj mnohé nezamýšľané produkty a dôsledky nášho konania – ktoré sa neraz javia ako ešte horšie a nebezpečnejšie než tie, ktoré sme zamýšľali – sa viažu práve na obsah takejto intencie. Preto sa zdá, že krokom k riešeniu problému by mohla byť transformácia takejto globálnej

intencie napr. na „partnerskú“ intenciu (potom by zrejme aj nezamýšľané dôsledky mali iný charakter).

Úloha intencií v ľudskom konaní je taká významná, že neraz môžeme povedať, že je to práve intencia, ktorá je „zodpovedná“ za naše (zlo)činy. Na základe intencií sa potom ľudské konanie nielen vysvetľuje, ale aj hodnotí. Avšak odhaliť intencie nejakého ľudského činu je niekedy veľmi ťažké, neraz takmer nemožné, napríklad preto, lebo ľudia často používajú stratégiu zakrývania alebo zahmlievania svojich zámerov.

Domnievať sa teda, že už pri prvom pohľade na určité konanie odhaľujeme jeho intenciu, resp. intenciu konania agensa, je nielen naivné, ale v prípade etického hodnotenia i nebezpečné. Diskurz o intenciách konania je vecou komunikácie a vzájomného porozumenia ľudí, ktorí sa k sebe vzťahujú ako intencionálne subjekty [9]. Možno súhlasiť s tým, že ide o diskurz veľmi delikátny a subtilný.

Čo je však *zodpovednosť*? Etymológia slova nás vedie k tomu, že byť zodpovedný znamená „odpovedať“ (sa)“ alebo mať povinnosť „odpovedať“. Robiť niekoho zodpovedným znamená prenasledovať ho otázkou, pričom adresát musí odpovedať. Keď nechce odpovedať, hovoríme, že sa vyhýba zodpovednosti, keď nevie odpovedať a mlčí, obvykle si myslíme, že priznáva nielen zodpovednosť, ale aj vinu. Zodpovedný človek je ten, kto chce a vie odpovedať na otázky o tom, čo koná a vykonal. V prípade konania ide o to, že mi môžu položiť otázku „Prečo si to urobil?“ a ja musím na ňu odpovedať. Ak si myslím, že nie som zodpovedný za svoje konanie, odpovedám, že otázka nie je správne adresovaná. Ak uznám, že otázka mi bola adresovaná legitímne, zvažujem odpoveď, teda svoju zodpovednosť ([15], 5-12).

V súvislosti s problémom vzťahu intencionality konania a zodpovednosti sa v literatúre analyzuje takýto príklad ([14], 139-164): niekto zamýšľa vykonať *A* pre efekt *X*, no už pri tvorbe intencie zistí, že súčasťou jeho konania je aj nejaký vedľajší efekt *Y*, ktorý on pôvodne nezamýšľal. Teraz je na agensovi, aby rozhodol, či aj za takýchto okolností vykoná *A*. Ak to predsa len vykoná, vzniká morálny (a možno i právny) problém: ako možno povedať, že agens konal úmyselne iba pre efekt *X*, ale neprivodil úmyselne aj efekt *Y*? Ide o to, že vedľajšie efekty zamýšľaného konania sú tiež intencionálne vtedy, ak ich agens očakával alebo o nich vedel, hoci ich priamo nezamýšľal. Podľa Bratmana človeka možno brať na zodpovednosť aj za tieto efekty a argumentácia, že on ich priamo nezamýšľal, hoci si ich bol vedomý, je málo platná. Podľa toho je nutnou podmienkou intencionálneho konania nielen „intendovaná intencia“, ale aj to, že si je agens svojho konania (i jeho možných efektov) vedomý ([16], 77).

Tento príklad nás privádza k potrebe určitej revízie, resp. transformácie našej pôvodnej štruktúry intencie (viď. aj [17]):

1. pôvodná intencia *A* dosiahnuť *X*;
2. praktické uvažovanie, počas ktorého sa ukáže, že aj *Y*
3. nová intencia ako výsledok 2, ktorá môže byť afirmáciou alebo negáciou, prípadne modifikáciou *A*.

Ak teda niekto zamýšľa urobiť *X* a vopred vie, že to prinesie aj efekt *Y* (napr. ublíženie, deštrukciu atď.), a predsa sa rozhodne to vykonať, vedľajší efekt síce nebol zamýšľan-

ný, ale konanie bolo napriek tomu intendované, a teda aj intencionálne. Čo robí agens vo vzťahu k *Y*, o ktorom „iba“ vie či je si ho vedomý? Buď je k *Y* ľahostajný, alebo, ak môže, zohľadňuje ho a snaží sa ho zmierniť, i keď sa tomu nemôže principiálne vyhnúť, ak chce dosiahnuť *X* (nemá na výber). Ak napriek tomu koná, aby dosiahol *X*, jeho zodpovednosť aj za *Y* sa zdá byť zrejmalá.

Nepochybne sme zodpovední za svoje úmyselné konanie. Existujú prípady, keď sa môžeme pýtať o zodpovednosť za nejaké konanie, nie však v prípade intencionálneho konania. Intencie stanovujú našu zodpovednosť za konanie – intencionalita je teda konštitutívna pre jeden prípad „čistej“ zodpovednosti. Tam, kde sa ukáže a dokáže jasný úmysel, nemožno o zodpovednosti pochybovať. Ak teda hľadáme zodpovednosť, hľadáme predovšetkým intencie. Lenže s úmyslami a intencionalitou konania to nie je také jednoduché. Bez intencionalistickej koncepcie konania však nemôžeme v zásade zdôvodniť pojem zodpovednosti so všetkými vyplývajúcimi dôsledkami. Ide tu, pravdaže, o pojem individuálnej zodpovednosti, od ktorej treba odvíjať aj riešenie ekologických problémov.

LITERATÚRA

- [1] WILDE, O.: Intence. Olomouc, Votobia 1994.
- [2] BENTHAM, J.: Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Oxford, Clarendon 1907.
- [3] MILL, J. S.: A System of Logic. London, Longmans 1898.
- [4] KENNY, A.: Will, Freedom, and Power. Oxford, Basil Blackwell 1975.
- [5] ANSCOMBE, G. E. M.: Intention. Ithaca, N. Y., Cornell UP 1957.
- [6] AUDI, R.: Practical reasoning. London, Routledge 1989.
- [7] SCHICK, F.: Understanding Action. Cambridge, Cambridge UP 1991.
- [8] AUNE, B.: Reason and Action. Dordrecht, D. Reidel 1979.
- [9] SEARLE, J.: Intentionality. Cambridge, Cambridge UP 1983.
- [10] MELE, A. R.: Springs of Action. New York, Oxford UP 1992.
- [11] DAVIDSON, D.: Essays on Actions and Events. Oxford, Oxford UP 1992.
- [12] BRATMAN, M. E., What Is Intention? In: COHEN, P. R., MORGAN, J., POLLACK, M. E. (eds.): Intentions in Communication. Cambridge, Mass., MIT Press 1990, 15-31.
- [13] MOYA, C. J., The Philosophy of Action. Oxford, Polity Press 1990.
- [14] BRATMAN, M. E., Intention, Plans, and Practical Reason. Cambridge, Mass., Harvard UP 1987.
- [15] LUCAS, P. J. R.: Responsibility, Oxford, Clarendon 1993.
- [16] GINET, C., On Action. Cambridge, Cambridge UP 1990.
- [17] HARMAN, G.: Change in View. Cambridge, Mass., The MIT Press 1986.

PhDr. Emil Višňovský
Kabinet výskumu sociálnej
a biologickej komunikácie SAV
Šancová 56
811 05 Bratislava
SR